

Tadqiqot.uz

**ЎЗБЕКИСТОН
ОЛИМЛАРИ ВА
ЁШЛАРИНИНГ
ИННОВАЦИОН
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ТАДҚИҚОТЛАРИ
МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

2021

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидаги изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Crossref

**31 MAY
№28**

CONFERENCES.UZ

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 28-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
25-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
28-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-25**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
28-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-25**

ТОШКЕНТ-2021

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2021]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 28-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 май 2021 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2021. - 19 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шохида Юсуповна (Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети)

6. Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг туган ўрни

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Муסיқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқайом Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22. Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23. Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24. Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25. География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпلامга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ГЕОГРАФИЯ

1. Ro'ziqulova Gulzoda Abdulazizovna GEOGRAFIYA TA'LIMIDA FANLARARO ALOQANING UMUMIY MASALALARI	7
2. Tosheva Zilola Maratovna GEOGRAFIYA DARSLARIDA MUAMMOLI TA'LIM MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH	9
3. Ibragimov Xurshid Xayrullayevich O'QUVCHILARDA GEOGRAFIYA FANIDAN SUHBAT VA TOPISHMOQLARDAN FOYDALANGAN HOLDA AMALIY BILIM VA KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH	11
4. Yarashev Jahongir Shuxrat o'g'li MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA GEOGRAFIYA DARSLARINI TASHKIL ETISH	13
5. Ibrohimova Farida Raxmatovna NUROTA VOHASINING GEOGRAFIK O'RNI, TABIIY SHAROITI VA AHOLISINING XO'JALIGI	15
6. Ro'ziyeva Gulnoza Normamat qizi TARMOQLAR VA TARMOQLARARO MAJMUALAR GEOGRAFIYASI.....	16
7. Xasanova Saida Sharifovna GEOGRAFIK MINTAQALAR VA ZONALAR.....	18

ГЕОГРАФИЯ

GEOGRAFIYA TA'LIMIDA FANLARARO ALOQANING UMUMIY MASALALARI

Ro'ziqulova Gulzoda Abdulazizovna

Navoiy viloyati Xatirchi tumaniga qarashli 54-umumiy
o'rta ta'lim maktabining Geografiya fani o'qituvchisi

Geografiya fanini o'qitishni hozirgi zamon talabi darajasiga ko'tarish masalasi uni boshqa fanlar bilan izchil bog'lab olib borishni talab qiladi. O'qituvchi o'z predmeti materiallarini o'rgatish bilan birga o'quvchilarning boshqa predmetdan olgan bilim va malakalariga tayanishi, o'quvchilarga barcha fanlar o'rtasida o'zaro bog'lanish borligini ko'rsatish va ularga boshqa fanlarda olingan ma'lumotlardan foydalana bilishni o'rgatishi, ularning fikrlash qobiliyatlarini aktivlantirish, bilimlarini chuqurlashtirish zarur.

Geografiya o'qitishni boshqa fanlarga mustahkam bog'lab olib borish uchun o'qituvchining o'zi boshqa dars programmalarini yaxshiroq bilishi, o'quv masalalarini boshqa dars o'qituvchilari bilan birga hal qilishi lozim. Geografiya amaliy ishar sohasida ko'proq matematika bog'lalanadi. 5-sinfda geografiyadan o'quvchilar ob-havo bo'yicha o'rtacha kunlik, oylik va yillik ma'lumotlar to'playdilar. O'sha sinfda matematikadan oylik ob-havo kalendarlari assosida o'rtacha temperatura hisoblanadi. Demak, geografiyada ob-havo ustidan olib boriladigan kuzatish natijalari matematika darslarida bulutsiz, ochiq, o'zgaruvchan, yog'inli, sovuq kunlarning ustunsimon diagrammasini tuzishga asos bo'ladi. 6-sinfda o'rganiladigan geometriya darslarida, geografiyada yil davomida ob-havo ustidan olib borgan kuzatishlariga asoslanib, doiraviy diagrammalar chizish mumkin. Matematikada o'rganiladigan Sonli masshtabni o'tishda esa yer yuzasidagi ma'lum, aniq masofani turli masshtabdagi xaritalardan foydalanib masalalar tuzish mumkin. Barometr va termometrlar bilan ishlash bo'yicha geografiyada ob-havoni kuzatish orqali 5-sinfda o'quvchilarda hosil qilingan bilim va malakalar va yuqori sinflarda ob-havoni o'lchashda fizikada beriladigan ma'lumotlarni osongina tushunib olishlariga yordam beradi.

Demak, o'qituvchi o'z maqsadiga erishibgina qolmay darslar aro aloqani amalga oshirdi. Geografiyaning botanika va zoologiya bilan uzluksiz bog'anishi ob-havo va tirik tabiatni kuzatish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, o'quvchilarning maktab-tajriba uchastkasidagi ishlari meteorologik kuzatishlar natijasidan foydalanganda, amalga oshiriladi. Bu yaqin aloqadorlik geografiya va biologiya o'qituvchilari rahbarligida tabiatga qilingan kompleks ekskursiyalar orqali bajariladi. Bu ekskursiyalar vaqtida botanika va geografiyadan kuzatish va amaliy ishlar bajariladi. 5-sinf programmasida geografiya hamda botanikadan kuzgi ekskursiya uyushtirish uchun alohida soat ajratilgan. Binobarin, o'quv programmasida ko'rsatilgan ekskursiyani o'tkazish majburiydir. Shunday ekan, botanika bilan geografiyadan uyushtiriladigan kuzgi ekskursiyaning birga uyushtirilishi katta ahamiyatga ega.

Ekskursiya uyushtirishda hozirgacha qiyinchilik tug'dirib kelayotgan narsa shuki, ko'p joylarda ekskursiyalar barcha fanlardan alohida-alohida o'tkazilib kelinadi. Berilgan 2-soatda o'qituvchi maqsadga erisha olmaydi. Natijada kun bo'yi band bo'lib darslar qolib ketadi, ko'p joylarda ekskursiyalar uyushtirilmaydi. Natijada o'quvchilar bilimlarini amaliyot bilan bog'lay olmaydilar. Bu esa o'quvchilarning bilimlarini puxta bo'lmasligiga sabab bo'ladi. Ana shunday qiyinchiliklardan xoli bo'lishda darslararo aloqa katta ahamiyatga egadir. Masalan, kuzgi ekskursiyani geografiya o'qituvchisi biologiya o'qituvchisi bilan birga uyushtirishi orqali yuqoridagi qiyinchiliklardan qutulishi mumkin. Chunki, har ikki darsdan ekskursiya uyushtirish uchun ajratilgan soatlar dars jadvaliga kiritilsa bir kunlik o'qishni qoplashi mumkin. Shunday qilib boshqa darslarga xalaqit berilmaydi. Maktablarda Ekskursiya haftasi deb atalgan hafta tashkil qilinsa bunda dars jadvali o'zgartiriladi. Har bir 5-sinfga 1 kun ajratiladi. Bu kun geografiya va botanika darslari rejalashtiriladi (faqat shu darslar jadvaliga kiritiladi).

O'quvchilar oldindan ogohlantiriladi, ularga ekskursiyada qilinadigan ishlar bo'yicha savollar,

topshiriqlar beriladi. Ular ekskursiya uchun tayyorgarlik ko'radilar. Bunday usulni barcha maktablarda ham qo'llash yaxshi natija beradi. O'quvchilar boshqa darslardan olgan bilimlariga tayanib, geografik bilimlarini mustaqil o'rganishga kirishadilar. Shu darsda uyushtirilgan darslar jonli o'tadi, o'quvchilarning boshqa darslarni o'rganishdagi ma'suliyatini ham oshiradi.

Bir narsaning o'zi faktlar va hodisalar turli fanlarda turlicha o'rganiladi. Bu aloqalarning hamasini bilib olish o'quvchilarda ilmiy, dialektik dunyoqarashni shakllantirish uchun juda muhimdir. Biz ham ayni shu ma'noda tushunamiz, ya'ni darslararo aloqa deganda bir dars materiallarini o'rganish jarayonida maktabda o'qitiladigan boshqa bir dars materiallaridan foydalanishni tushunish kerak. Demak masala boshqa darslarni o'qitish metodikalaridan foydalanish ustida emas, balki fanlar orasidagi ilmiy materiallar bilan bog'liqligi ustida borayotir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdug'aniyev.I. Geografiya maydonchasida meteorologik kuzatishlarni olib borish.T.: 2010.32 bet
2. Mamatkarimov A. Qiziqarli geografiya. –T.: Tafakkur, 2011
3. Nig'matov A.N., Shivaldeva N.S. Iqlim va biz. –T.: Chinor ENK, 2010.
4. Vahobov H., Mirzaxo'jaev S. Geografiya. -T.: Vektor-press 2011
5. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari.-T, 2001.
6. Safin D.V., Musina R.G. Ta'lim berish va o'qishning interfaol usullari. O'quv qo'llanma.-1-modul. Interfaol o'qitishning nazariy asoslari. -Toshkent, 2007.
7. Raqibov J. Darslarda va amaliy mashg'ulotlarda YAPTlarni qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar.Farg'ona, 2009.67 bet.

GEOGRAFIYA DARSLARIDA MUAMMOLI TA'LIM MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH

Tosheva Zilola Maratovna

Navoiy viloyati Xatirchi tumaniga qarashli 54-umumiy
o'rta ta'lim maktabining Geografiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: maqolada Geografiya fani bo'yicha dars mashg'ulotlarida muammoli ta'lim texnologiyasini tashkil etish va uning amalga oshirish usullari yoritilgan.

Tayanch iboralar: muammoli vaziyat, interfaol metod, nazariya, kreativlik.

Keyingi paytlarda bilim va ko'nikmalarni tekshirishda muammoli savol va topshiriqlar keng qo'llanilmoqda. Muammoli savolning asosiy goyasi o'qituvchini ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Muammoli savol albatta muammoli vaziyat hosil qilishi, qo'yilgan muammoning o'quvchilar tomonidan anglanishi, faraz yaratish, farazni tekshirish, umumiy xulosa kabi bosqichlardan iborat bo'lishi mumkin.

Muammoli savolning eng muhim tomoni shuki, bunda o'qituvchi tomonidan qo'yilgan savol o'quvchini o'ylashga, fikrlashga yo'naltirishi kerak. Savolni yechish o'quvchida qiyinchilik hosil qilishi, ya'ni ular qandaydir muammoli vaziyatga tushishlari kerak. Aks holda qo'yilgan savol o'quvchida qiyinchilik hosil qilmasa va unga osonlikcha javob topib qo'ysa, bunday topshiriqlar muammoli savol bo'la olmaydi. Masalan: O'zbekistonni eng baland nuqtasini ayting? Savol muammoli emas. O'quvchilar bu savolga to'g'ri javobni berishi mumkin. Yoki nima sababdan yozda O'zbekistonga yog'in juda kam yog'adi? Bu savol mazmunan muammoli, o'quvchilar bu savolga birdaniga va bir javob bilan javob bera olmaydi va h.k. ularda muammoli vaziyat hosil bo'ladi.

Barcha fanlar qatori keyingi yillarda geografiya ta'limida o'quvchilar bilimini tekshirishda test savollari asosidagi topshiriqlar keng qo'llanilmoqda. Bu savol an'anaviy usullardan farqli o'laroq, o'quvchi javoblarining mutloq to'g'ri e'ki obektiv bo'lishini ta'minlash bilan birga, bilimlarni kompyuter orqali tekshirish imkonini ham beradi. Qisqa vaqt ichida bir yo'la butun sinf o'quvchilarining javoblarini tekshirish imkoniyati tug'iladi. Ya'ni bu usulda o'rganilgan hamma masalalarning ular tomonidan qanday uyushtirganliklarini bir yo'la aniqlash mumkin. Oddiy so'rashda esa buning imkoni yo'q. Masalalarni yechishning ayrim yo'llari, tadqiqotlarni ayrim bosqichlarini bilish asta-sekin tushunishni shakllantiradi. Muammoli topshiriqlar bajarish jarayonida va muammoli savollarni echishda eng murakkab muammoli ta'limning nazariyasidir.

Geografiya o'qitish uslubiyotida bu masala bilan maxsus shug'ullanadiganlar juda kam. V. A. Shenovanning bir qator ishlarida bilishga qaratilgan masalalarni ayrim usullarini yechish ko'rsatilgan. Bilishga oid savollarni tushunchasi keng tushuncha bo'lib, muammoli savol bilan bir xildir. O'quvchilar muammolarni yechishda quyidagi bosqichlarni ajratish mumkin:

1. Muammolarni isbotlash, qarama - qarshi fikrlarni yechish;
2. Dastlabki sharoitdan kelib chiqib g'oyalarni shakllantirish;
3. G'oyalarni isbotlash;
4. Umumiy xulosa.

Birinchi bosqichda sabab - oqibat aloqalari zanjiridagi uzilishlarning sabablarini savollarga qo'ya olish, o'quvchilarga qarama - qarshi fikrlarni yechishning muammolarini yaratish. O'quvchilar biladilarki, oqadigan ko'l haqiqatdan chuchuk bo'ladi, oqmas ko'l esa sho'r bo'ladi. Savollar sharoitidan kelib chiqib aytiladiki, oqimsiz Arnasoy yoki Aydarko'llar tizimi kam sho'rlanishga ega yoki deyarli chuchuk suvga teng. Qarama - qarshi fikrlar chizmasini quyidagi shaklda aks ettirish mumkin. Muammoli ta'lim o'zining zamonaviyligi, maktab vazifalarini muvaffaqiyat bilan amalga oshiradigan bir qator ustunliklari bilan alohida tavsiflanadi. Muammoli ta'limning zamonaviyligi o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarish masalalarini hal etishdagi roli bilan ham tavsiflanadi.

O'quv materialini muammoli o'rganish uchun muammoli darsning tarkibi izlanuvchi faoliyatiga xos bilish harakatining mantiqiy tarkibiga bo'ysunadi. Muammoli vaziyat bilimlarni o'zlashtirish jarayoni turli zvenolarga qo'shib tizimli izlanish faoliyatini vujudga keltirishni ta'minlaydi. Shuning uchun muammoli ta'limda zamonaviy yetakchi tamoyillarning mazmunini va o'quvchilar bilish kuchining rivojlanishi to'laroq namoyon bo'ladi.

Geografiyada muammoli ta’limning asosiy vazifasi geografiyaning mazmunini tashkil etuvchi tasavvur va tushunchalar tizimi bilan qurollantirish, geografiya fani asoslaridan puxta bilim berish va hayot uchun zarur bo’lgan amaliy ko’nikma va malaka berishdan iborat.

Maktab geografiyasida muammoli ta’lim asosan ilmiy faktlarni yoritadi, o’rganadigan hodisaning sababini tushuntiradi. Maktab geografiyasida muammoli ta’lim mazmunida fanning va muhim asoslarini aks ettirishga alohida e’tibor berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Alimqulov N.R., Abdullaev I.X., Xolmurodov Sh. Amaliy geografiya KXK uchun o‘quv qo‘llanma. –T.TDPU, 2015.
2. Alimqulov N.R., Abdullaev I.X., Sh.Xolmurodov. Amaliy geografiya KXK uchun elektron darslik. –T., 2015. 150 MV.
3. Abdullaev I.X.va bq. Tabiiy geografik jarayonlar. Uslubiy qo‘llanma. TDPU, 2016
4. Abdullaev I.X.va b.q. Geografik-ekologik ekspertiza asoslari. Uslubiy qo‘llanma. TDPU, 2016
5. Rafiqov A. A. Amaliy geografiya. –T.: — Sharq, 2007

О‘QUVCHILARDA GEOGRAFIYA FANIDAN SUHBAT VA TOPISHMOQLARDAN FOYDALANGAN HOLDA AMALIY BILIM VA KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH

Ibragimov Xurshid Xayrullayevich,
Navoiy viloyat Karmana tuman
7-maktab geografiya fani o‘qituvchisi

Geografiya – tabiiy fanlar sulтони. U ulkan, saxiy ulug‘vor va betakror Yer deb atalmish hayot makoniga aylangan borliqni o‘rganuvchi fandır. Geografiya tabiatning bir bo‘lagi emas, balki uni bir butun, yaxlit holda o‘rganadi, hodisalarni majmuan tahlil qiladi. Shu jihatdan qaraganda geografiya o‘quv fani o‘quvchilarda ilmiy va amaliy bilimlarni yanada chuqurroq egallashni hamda uni tahlil qilishni tabiat bilan bog‘liq bo‘lganligi uchun amaliy bilim va ko‘nikmalarni puxta o‘zlashtirishni talab etadi.

Hozirgi kunda geografiya o‘qituvchilari zimmasida dars jarayonida amaliy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish kabi mas‘uliyat turadi. Buning uchun esa har bir dars rejalashtirilganda amaliy ishlardan ham namunalar kiritish zarurdir. Qachonki, o‘quvchi fandan chuqur bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lsagina, unda ushbu fan bo‘yicha malaka hosil bo‘lishi mumkin.

Dars jarayonida va darsdan tashqari mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanganda zarur bo‘ladigan jihozlar: darslik, xarita, atlas, yozuvsiz xarita, globus, chizg‘ich va hokazolar. Quyida dars jarayonida foydalanish mumkin bo‘lgan amaliy ishlardan namunalar keltiramiz.

1. Agar daryo suv oqimi tezligi 3,1 m/sek va suv oqimi sarfi 66,34 m³/sek bo‘lsa, mazkur joyda daryoning ko‘ndalang qismi qancha bo‘ladi?

Yechish: Suv sarfini aniqlash formulasi: $Q = F \times V$

Berilgan: Q - 66,34 m³/sek. V- 3,1 m/sek.

$F = Q : V = 66,34 \text{ m}^3/\text{sek} : 3,1 \text{ m/sek} = 21,4 \text{ m}^2$

Javob: Daryoning ko‘ndalang kesimi 21,4m²

2. Qizilqum cho‘lining ayrim hududlarida yillik yog‘in 100 mm va yillik bug‘lanish 1000 mm. Namlik koeffisienti qancha bo‘lishini hisoblab chiqing?

Yechish: Namlik koeffisientini aniqlash formulasi: $K = YO$ (yog‘in)

B (bug‘lanish) Demak: $K = 100 \text{ mm} / 1000 \text{ mm} = 0,1$.

Javob: Namlik koeffisienti 0,1ga teng

3. Yer yuziga Quyoshdan tushayotgan radiatsiya “A” nuqtada quyidagicha taqsimlanmoqda:

1) Tarqoq radiatsiya – 40 kkal 2) Yutilgan radiatsiya – 80 kkal

Yalpi radiatsiya – 160 kkal

Bu misolda qaytgan radiatsiya qancha ekanligini aniqlab chiqing?

Bajarish: Biz quyidagi foydalanamiz: $R = R_r + R_{yu} + R_q$

Ya‘ni R_r -yalpi, R_r -tarqoq, R_{yu} -yutilgan, R_q -qaytgan radiatsiya.

Masalada R_k -noma‘lum, demak: $R_q = R(R_r + R_{yu}) = 160 \text{ kkal} - (40 \text{ kkal} + 80 \text{ kkal}) = 160 - 120 = 40 \text{ kkal}$.

Javob: “A” nuqtada qaytgan radiatsiya miqdori 40 kkal.

4. 30° g‘uz. nuqtani qaysi soat mintaqasida ekanligini aniqlang?

Bajarish: Buning uchun ushbu sonni 360° dan ayiramiz:

$360^o - 30^o = 330^o$. Hosil bo‘lgan ayirmaning 15^oga bo‘lamiz: $330 : 15 = 22$

Demak: berilgan nuqta 22-soat mintaqasida joylashgan bo‘ladi.

Eslatma: Agar nuqta sharqiy (uzunlikda) yarimsharda joylashgan bo‘lsa, uni to‘g‘ridan to‘g‘ri 15^oga bo‘lamiz.

5. Agar tog‘ning etagida harorat +30° C bo‘lsa, teppasida harorat -12° C bo‘lsa, bu tog‘ning balandligi qanchaga teng bo‘ladi?

Yechish: Buning uchun havo haroratini har 1000m.ga 6° C dan pasayishini hisobga olish kerak. Ikkala sonni qo‘shamiz: $30^o \text{ C} + 12^o \text{ C} = 42^o \text{ C}$ $42 : 6 = 7$ **Javob:** 7000 m.

Bu fanni o‘rganishga har bir ziyoli o‘z qarashlari bilan yondoshadilar. Bugungi kunga kelib, geografiya fanini takomillashtirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Geografiya darslarini hayotga bog‘lab o‘tish, qiziqarli va ijodiy tashkil etish har bir o‘qituvchidan mahorat talab etadi. Geografiya darslarida “Geografik suhbat” metodidan foydalanish yaxshi natija beradi. Suhbat metodi har

xil mavzuga mos ravishda tashkil etilishi mumkin. Bu metod orqali olingan bilimlar yanada mustahkamlanadi, hatto kichik sahna ko'rishlari tarsida ham foydalansa bo'ladi. Masalan: Ikki o'rtoq suhbat.

- Do'stim, ufqning 4 tomoni bor, shundaymi?
- Shunday.
- Qani aytingchi bu tomonlarni qanday ko'rsatkichlarga qarab aniqlash mumkin?
- Agar kompos asbobi bo'lsa uning yordamida, bo'lmasa quyosh va yulduzlarga qarab, shuningdek mahalliy belgilarga qarab ham aniqlash mumkin.
- Kungaboqar va shu kabi yorug'liksevar o'simliklarga qarab ham aniqlash mumkinmi?
- Albatta mumkin. Kungaboqar ertalab sharqqa, tushda janubga, kechga yaqin g'arbga va yarim tunda shimolga qaraydi.

Mavzularga oid mana shunday suhbatlardan foydalanish o'quvchilarning esidan chiqmaydigan ma'lumotlar bilan tanishishiga yordam beradi.

Topishmoqlar o'zbek va jahon xalqlarining qadimgi xalq og'zaki ijodlaridan biri hisoblanadi. Ularda asosan tabiatning turli hodisalari, jismlari juda aniq tasvirlanadi. Bu topishmoqlar o'z o'rnida hammani qiziqtiradi va topqirlikka undaydi. Topishmoqlardan darslarda samarali foydalanish o'quvchini fanga bo'lgan qiziqishlarini, zukko va fikrlar teranligini oshiradi. O'qituvchiga esa o'quvchilarni ichki dunyosini o'rganishga, ularning individual xususiyatlarini aniqlashga yordamlashadi.

- Yer yuzida shunday nuqta bor,
Kecha-kunduz farqlanmas unda,
Yulduzi ham so'nmaydi zinhor,
Charaqlaydi kunda ham tunda. *(Shimoliy qutb)*
- Yerning tabiiy yo'ldoshi
Oydindagi so'z boshi. *(Oy)*

Geografiya darslarida o'quvchilarni qiziqishini orttirish maqsadida geografik topishmoqlardan, "Testlardan" "Geografik tavsif" kabilardan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'lib o'quvchilarni fikrlash qobiliyatlari o'sadi, ularning izlanishlari ortib boradi.

MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA GEOGRAFIYA DARSLARINI TASHKIL ETISH

Yarashev Jahongir Shuxrat o'g'li,
Navoiy viloyat Karmana tuman
7-maktab geografiya fani o'qituvchisi

Geografiya fani faqat tabiat tushunchalar yig'indisidan iborat bo'lmasdan kelib chiqishi jihatidan kishilik jamiyatidagi amaliy masalalarni hal qilish orqali rivojlanadi. U moddiy dunyoning tabiat munosabatlari va fazoviy shakllari haqidagi fanga aylandi. Aslida sof geografiyaning obyekt, boqiy dunyoning tabiiy ko'rinishlari va hodisalari nisbatlaridir.

Maktabda geografiya fanining amaliy ahamiyati, uning o'quvchilardan diqqatni to'play olishni, faollik, izchillikni, tasavvur rivojlangan bo'lishini talab eta borib, o'quvchining axloqiy sifatlarini aniq bir maqsadga intilish, ijodiy faollik, mustaqillik, mas'uliyat, mehnatsevarlik, imtizom va tanqidiy fikrlash hamda o'zining qarash va e'tiqodlarini dalillar asosida himoya qila olish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuning uchun geografiya fani o'quvchilarning nazariy tafakkurini shakllantirishda hal qiluvchi o'rinni egallaydi. Maktabda geografiya fani o'quvchilarda mulohaza yuritishning nafisligi va go'zalligini tushunishni shakllantirib, tabiatni idrok qilish imkonini bera borib, geografik tushunchalarini egallash orqali o'quvchilarni estetik tarbiyalashga o'zining hissasini qo'shadi. Geografiya fanini o'rganish o'quvchilarning fantaziyasi hamda ularning tabiat to'g'risidagi tasavvurlarini keskin boyitadi va rivojlantiradi.

Maktabda geografiya darslarini yangilangan dastur va standart talablariga javob beradigan talablar asosida tashkil etish shart va zarur, ya'ni zerikarli darslar o'rniga darslarni tashkil etishga mas'uliyat bilan yondashadigan, kasbiy bilimdon, metodik mahoratga ega mas'uliyatli, zamonaviy, interfaol pedagogik texnologiyani mukammal o'zlashtirib olgan, innovatsiyalar asosida ta'limni tashkil eta oladigan o'qituvchilarga talab oshib bormoqda. Ta'limda moddiy baza standart, o'quv rejalar, dastur va darsliklar qanchalik takomillashtirilmasin, kutilgan asosiy natijaga erishish, chuqur va puxta bilim berish, yuqori sifatdagi o'zlashtirishga erishish bevosita nazariy va amaliy mashg'ulotlarni olib boruvchi o'qituvchining ijodkorligi, izlanuvchanligi, malakasiga pedagogik mahoratiga bog'lanib qolaveradi. Har qanday ta'lim o'quvchi shaxsiga, uning qiziqish va xohish-istagiga, ehtiyojiga qaratilmog'i lozim. Ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligi o'quvchining o'quv mazmunini o'zlashtirishga yo'naltirilgan mustaqil mutoala bilan samarali shug'ullanishi, mustaqil fikr yuritishi va tafakkur faoliyatiga bog'liq.

Zamonaviy dars shunday darski, unda o'qituvchi o'quvchining mavjud imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalanib, uning aqliy rivojlanishini ta'minlaydi. Maktabda geografiya darslarining shakllarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Aralash darslar.
2. Yangi bilimlarni o'rganish darslari.
3. Yangi ko'nikmalarni shakllantirish darslari.
4. Umumlashtiruvchi, o'tilganlarni tizimlovchi darslar.
5. Bilim, ko'nikmalarni korreksiya va nazorat qiluvchi darslar
6. Olingan bilim va ko'nikmalarni amalda qo'llovchi darslar.

Undan tashqari olib borilishiga qarab ham ko'rinishlarini ifodalovchi dars turlari mavjud.

Ma'lumki, maktabda ta'lim va tarbiya ishining asosiy formasi darsdir. Shu sababli ta'lim va tarbiya sifati ko'p jihatdan darsning samaradorligiga bog'liq.

Buning uchun o'qituvchi pedagogika, psixologiya, ilgor pedagogik texnologiyalar va metodika fanlari sohasida erishilgan yutuqlardan foydalangan holda har bir darsni tashkil qilishning eng samarali metodlarini qidirib topishi lozim.

Maktabda geografiya darslarini o'qitishning samaradorligini oshirishning yullaridan biri ta'limning multimedia vositalaridan o'rinli foydalanishdir. Bu vositalardan o'tilgan materiallarni takrorlashda, yangi materialni bayon qilishda, mustahkamlashda, mustaqil ishlarda, og'zaki mashqlar bajarishda, uy vazifalari berish va uning mazmunini tushuntirishda samarali foydalanish mumkin.

Ta'limning multimedia vositalaridan foydalanib og'zaki mashqlarni bajarish samaradorligini oshirishning eng muhim shartlaridan biri yangi materialni mustahkamlashda keng mazmunda va qisqa vaqt ichida o'quvchilarning aktiv ishtiroki bilan olib boriladi. Og'zaki mashqlarni bajarishda

ba'zan o'quvchilardan mashqlarning javoblarini yozishni talab qilish foydali. Bu o'qituvchiga har bir o'quvchi og'zaki mashqlarni bajara olgan yoki bajara olmaganligi aniqlashga yordam beradi. Har bir darsda kompyuter slaydlaridan foydalangan holda og'zaki mashqlarning berilishi o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini o'stiradi, va geografiyadan olgan bilimlarini chuqurlashtiradi.

Og'zaki mashqlar jarayonida o'quvchilar geografiya fanining tushunchalarini, qonuniyatlarini va tabiat hodisalarini eslaydilar. Bu esa: o'quvchilarning og'zaki nutqlarini ustirishga, o'tilgan materialni yaxshi o'zlashtirib olishga va vaqtni tejashga yordam beradi. Maktabda geografiya darslarini ta'limning multimedia vositalaridan foydalangan holda o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi savol-javoblar:

- o'qitish samaradorligini jonlantiradi;
- o'quvchilarni uylashga majbur etadi;
- mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi;
- ijodiy qobiliyatlarini shakllantiradi.

Bu esa o'rganilayotgan materialni chuqurroq va puxta o'zlashtirishga, geografiyadan olgan bilimlarini kengaytirishga yordam beradi. O'qituvchi bo'sh o'zlashtirayotgan o'quvchilar bilan individual ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», Toshkent, 1997 y.

2. Internet saytlar: www.uzedu.uz, www.eduportal.uz, www.ziyonet.uz

NUROTA VOHASINING GEOGRAFIK O'RNI, TABIIY SHAROITI VA AHOLISINING XO'JALIGI

Ibrohimova Farida Raxmatovna

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani

24-umumiy o'rta ta'lim maktabi

geografiya fani o'qituvchisi

(+99891 403 07 90)

Annotatsiya: O'zbekistonning geografik jihatdan o'ziga xos mintaqasi hisoblangan Nurota vohasining o'ziga xos xususiyatlari va o'ziga xos xususiyatlari.

Kalit so'zlar: Nurota vohasi, obikor, lalmikor, Zarafshon, Mirzacho'l, Oqtog', Qorachatog'.

O'zbekistonning geografik jihatdan o'ziga xos mintaqasi hisoblangan Nurota vohasi obikor va lalmikor yerlar, soy vodiylar, cho'l, dasht kabi bir-biriga o'xshash hududiy birliklardan tashkil topgan. Bu yer Zarafshon hamda Mirzacho'l tabiiy geografik tumanlarining bir bo'lagi hisoblanib, qadimda Ustrushona davlatining Shimoli – g'arbiy sarhadlarini tashkil etgan. Nurota tizma tog'lari esa ikkala hududni bir-biridan ajratib turadi. Janubda Oqtog' va Qorachatog', Shimoliy - g'arbda Qizilqum cho'llari, Sharqda Morguzar tizma tog'lari orasida joylashgan Nurota tog'lari Samarqand, Navoiy va Jizzax viloyatlari hududidagi relyefi o'ziga hos mintaqaga bo'lib, tog'ning har ikkala tarafidagi soy vodiylari, obikor vohalar, qir - adirliklarda o'nlab qishloqlar va aholi punktlari joylashgan.

Turkiston tizma tog'larining Shimoli - g'arbiy tarmog'i hisoblangan Nurota vohasi Janubda Morguzar tizmasidan Sangzor daryosining Temurlang (Ilono'tdi) darasi bilan ajralib turadi. Zarafshon vodiysining Shimolidagi tog'lar ichida eng balandi Nurota tog'lari bo'lib, uning eng baland nuqtasi Hayotboshi cho'qqidisi, u dengiz sathidan 2165 m balandda joylashgan. Nurota tog'lari janubdan shimoliy - g'arb tomon 170 kilometr ga cho'zilgan bo'lib, bir - biriga parallel ravishda ikki tizmadan iborat. Biri shimoliy tizma, shimoliy Nurota tog', janubi esa janubiy Nurota tog'idan tashkil topgan. Shimoliy Nurota tog'ining janubiy - sharqiy qismini esa qo'ytosh tog'lari ishg'ol qiladi. Janubiy Nurota tog'lari G'o'bdin tog', Qaroqchi tog' va Oq tog'dan iborat, uning g'arbiy qismida Qoracha tog' yastanib yotibdi.

Vohaning har ikkala qismidagi baland tog'lardan hamda Nurotaning Shimoli - Sharqiy qismida joylashgan qator qishloqlardan soyliklar oqib o'tgan. Bular Oqsoy, Pangatsoy, Buloqboshi, Qo'riqsoy, Garashasoy, Sintog'soy, Tusinsoy Shu kabilardir. Tog'ning Shimoliy sarxadlari esa O'rta Osiyodagi eng katta cho'llardan biri Qizilqumga tutash bo'lib, qar ikkala tarafida Nurota, Jo'sh, Forish, Qo'shrabot, Qorabdol, Qo'ytosh, Zarmitan, Sintog', Ustuq Andagin, Nakrut, Garasha, Mojirum, Uxum, Kattaaj, Cho'ya kabi yirik aholi punktlari joylashgan.

Vohaning ushbu xususiyatlarini to'la anglagan Ya. G'ulomov «Shosh va Farg'ona cho'llaridan Sug'dga talonchilik yurishlarini amalga oshirgan ko'chmanchilar faqat ikki yo'l orqali - Jizzax - Ilono'tdi darasi bilan Zarafshon vohasiga, Jizzax - Nurota orqali Buxoro va Karmanaga chiqishgan» - deb e'tirof etgan edi.

Nurota tizmasiga tutash aholining madaniyati, urf - odatlari va an'analarini o'rgangan etnograf olimlar B.X. Karmisheva, E.M. Peshyerovalar, Nurota tog'larini o'tmishda sharqdan g'arbga va g'arbdan - sharqda qatnovchi savdo karvonlari uchun asosiy baryer bo'lganligini ta'kidlaydilar. Jizzax shahrining shimoli - g'arbiy sarxadlari orqali o'tgan yo'l X - XII asrlarda ancha serqatnov bo'lib, Buxoro vohasi shahar va qishloqlarini Nurota orqali Toshkent va O'tror bilan bog'lagan karvon yo'li ham Nurotaning Shimoliy - g'arbiy hududlaridagi bepayon Qizilqum cho'llarini kesib o'tgan. Bu yo'lni tadqiq etgan arxeolog olim N.B. Nemsevaning fikricha, o'rta asrlarda Nurota tog'ining shimoliy tog' bag'ri bo'ylab o'tgan karvon yo'li Tuzkon ko'li atrofida keskin shimoli — sharqda burilgan va masofani ancha qisqartirgan holda Sirdaryo sohiliga chiqqan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Азатьян А. Основные географические проблемы Средней Азии и их динамике.-Т.: Фан. 1974.
2. Х. Азатьян А. и другие. История открытия и исследования Советской Азии.-М.: Мысль. 1969.
3. Йулдошев М. Хива хонлигида феодал ер эгаллиги ва давлат тузилиши. - Т., 1959.
4. Internet ma'lumotlari

TARMOQLAR VA TARMOQLARARO MAJMUALAR GEOGRAFIYASL.

Ro'ziyeva Gulnoza Normamat qizi

Navoiy viloyati Xatirchi tumani

ХТВга qarashli 34-maktabning

geografiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya garchand rayon yo'nalishi asosida yaratilgan bo'lsa-da, unda tarmoqlarni o'rganish ham muhim o'rinni egallaydi. Albatta, bu yerda tarmoqlar o'z holicha, quruq statistik yo'sinda emas, balki geografik nuqtai nazardan, ya'ni ularni hududiy tashkil etilish xususiyatlarini hisobga olgan holda o'rganiladi.

Kalit so'zlar. Industriyalash, mashinasozlik, sanoat tarmoqlari, xalq xo'jaligi, geografik fikrlash, mintaqa, statistic, ijtimoiy geografiya.

Ayni paytda mintaqa iqtisodiyotini tahlil qilish, uni tashkil etuvchi tarmoqlar tizim-tarkib uslubiga asoslanib amalga oshiriladi. Demak, tarmoqlar rayonlar yoki ularning hududiy tarkibi, rayonlar esa tarmoqlar tuzilishi vositasi bilan o'rganiladi. Xuddi ana shu ikki turli ko'rinishdagi tizim-tarkib uslubidan bir-biri bilan bog'liq va uyg'unlashtirilgani tarzda foydalana olish geografik fikrlashning muhim mezoni va talabidir. Bu mavzuni yoritishdan oldin, odatdagidek, umumiy tushunchalarni ochib berish lozim. Aks holda har qadamda bu umumiy tushunchalarsiz "qoqilish", behuda orqaga chekinishlar bo'lishi turgan gap. Shu bois eng avvalo tarmoq tushunchasini tahlil qilishimiz o'rinlidir. Ma'lumki, xalq xo'jaligini tashkil etuvchi tarmoqlar muayyan belgilarga asoslangan holda ajratiladi. Ushbu masalarni sanoat tarmoqlari misolida ko'rish mumkin. Sanoat tarmoqlari quyidagi ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda ajratiladi. Bular: - xomashyo birligi; - ishlab chiqarilgan mahsulotni qaysi maqsadda yaratilganligi; -texnologik birlik. Xom ashyo asosida mashinasozlik, o'rmon va barcha tog'-kon sanoat tarmoqlari ajratilgan. Mashinasozlik va metallni qayta ishlash tarmog'ida, jumladan, turli texnologiya yordamida har xil mahsulot - muzyorar kemalar yoki gigant ekskavatorlar, samolyotlar, avtomobil, stanok, asbob-uskunalar va hatto juda kichik ignalar, naylarni ishlab chiqarish va boshqalar kiradi, chunki ularning asosida faqat metall yotadi. O'rmon sanoatida ham xuddi shunday: o'rmon-yog'och negizida har xil texnologiyani qo'llab, turli maqsadlar uchun qog'oz, gugurt, qurilish materiallari, yog'och uylar, temir yo'l shpallari, gidroliz spirti kabi mahsulotlar ishlab chiqariladi. Ikkinchi belgi asosida oziq-ovqat, yengil, elektroenergetika, metallurgiya, qurilish sanoati va boshqa tarmoqlar ajratiladi. Chunonchi, oziq-ovqat sanoat korxonalari turli xom ashyo va har xil texnologiyadan foydalanib, faqat bir maqsadda, ya'ni aholining oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun ishlaydi. Qolgan sanoat tarmoqlari ham shunday: metallurgiya mashinasozlikni, elektroenergetika butun xalq xo'jaligini ta'minlashga qaratilgan. Texnologik jarayonning umumiyligi birgina tarmoqni belgilash uchun xizmat qiladi, xolos. Bu ham bo'isa kimyo sanoati, chunki unga kiruvchi barcha korxonalar har xil xom ashyo, turli maqsadlar (kimyo mahsulotlari barcha sohalarda bor) ko'zlab ishlaydi. Ularning barchasiga umumiy mezon - texnologik jarayonning birligi hisoblanadi. Sanoat tarmoqlari, ular ishlab chiqaradigan mahsulot xususiyatiga ko'ra, ikki guruhga ajratiladi: og'ir sanoat yoki "A" guruhi va yengil, oziq-ovqat sanoati yoki "B" guruh. Bu yerda birinchisi ishlab chiqarish vositalarini, ikkinchisi esa iste'mol mollarini ishlab chiqaradi. Umumiy qonuniyat "A" guruhini "B"ga nisbatan ustuvor, tezroq rivojlanishidan iborat, chunki ishlab chiqarish vositalarisiz (mashina, yoqilg'i, qurilish materiallari, metall va x.k.) iste'mol mahsulotlari, qolaversa, butun xalq xo'jaligini rivojlantirish qiyin. Biroq bu qonuniyat barcha mamlakatlarda ham birday emas. Masalan, sobiq Ittifoq xalq xo'jaligini industriyalashda aynan shu maqsad ko'zlangan edi, ya'ni avval og'ir sanoat - ishlab chiqarish vositalari, so'ng qolganlari. Natijada, mamlakatda juda yirik sanoat korxonalari - mashinasozlik, qora va rangli metallurgiya, kimyo zavodlari, elektr stansiyalari barpo etildi. Ammo qoigan tarmoqiarga, ijtimoiy jabhalarga e'tibor kam edi. Ehtimol, shu ham geografiya fanining ko'proq iqtisodiy bo'lishiga, jamiyatda insonga-ijtimoiy sohalarga e'tiborsizlikka olib kelgan bo'lsa ajab emas. Xorijiy mamlakatlarda esa industriyalash boshqacha yo'sinda olib borilgan: bu yerda asta-sekinlik (evolyutsion yo'l) bilan, ya'ni avval yengil (to'qimachilik), so'ngra boshqa sanoat tarmoqlari barpo etila boshlangan. Bizda traktorsozlik, paxtachilik uchun kerak deb rivojlantirilgan bo'lsa, xorijda tekstil uchun mashina, dastgohlar, ular uchun esa, o'z navbatida, metall zarur degan ma'noda amal qilindi

(ya'ni "pastdan yuqoriga"). O'rta Osiyo respublikalarida o'sha davrda, jumladan, hududimizda foydali qazilmalarning ochilmaganligi, temir yo'llarning kamligi, milliy ishchi kadrlarning yo'qligi qishloq xo'jaligi asosida rivojlanuvchi yengil va oziq-ovqat sanoati korxonalarini qurishni talab etardi. Sanoat tarmoqlarining bunday rivojlanishi shaharlashuv jarayonining ham muhim mintaqaviy xususiyatini aniqlab berdi. Hozirgi davrda respublikamizda og'ir sanoat bilan iste'mol mollari ishlab chiqaruvchi tarmoqlar o'rtasida biroz notnuvofliklar vujudga kelgan, ya'ni ikkinchi guruh tarmoqlar ancha orqada qolib ketdi. Shu sababli, O'zbekiston Respublikasida "B" guruh rivojini faollashtirish, ichki bozorni iste'mol mollari bilan to'ldirish muhim masala sifatida oldinga surilgan. - Hozirgi davrda jahon sanoat tarmoqlari tarkibida quyidagi jarayonlar namoyon bo'lmoqda: ilmiy-texnika taraqqiyotini belgilovchi sohalarning (elektroenergetika, mashinasozlik va kimyo) ildamroq rivojlanishi; - ilmiy-texnika taraqqiyoti negizida yangi-yangi tarmoqlarning vujudga kelishi; - tarmoqlar o'rtasidagi aloqalarning kuchayishi, tarmoqlararo majmualarning shakllanishi va h.k.

Shunday qilib, tarmoqlararo va hududiy majmualar iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasining muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Tabiiyki, majmuani yoki shunga o'xshash murakkab voqealikni kompleks, har tonjonlama o'rganish talab etiladi. Demak, iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning asosiy tadqiqot obyekti-hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar yoki komplekslar keng qamrovli yondoshishni nazarda tutadi. Geografik bilimning muhim xususiyatidan biri bo'lmish chinakam kompleks uslubiyoti ham shundan kelib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abirqulov Q. Iqtisodiy geografiya.-T., 2004.
2. Asanov G.R. Sotsial-iqtisodiy geografiya: termin va tushunchalar izohli lug'ati.-T., 1990.
3. www.ziyouz.com

GEOGRAFIK MINTAQALAR VA ZONALAR

Xasanova Saida Sharifovna

Xorazm viloyati Xonqa tumani

10- sonli umumiy o'rta ta'lim

maktabi geografiya fani o'qituvchisi

Tel: +99 893 091 58 84

Annotatsiya: Ushbu maqolada geografik mintaqalar va zonalar haqida, ularning turlari, xususiyatlari va farqli jihatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: geografik mintaqalar, zonalar, troposfera, landshaft zonalari, okean.

Yer Yuzasining notekis isishi havo massalari zichligini turli xil bo'lishiga kuchli ta'sir etadi. Bu esa troposferada termodinamik tenglikning buzilishiga va havo massalarining sirkulyatsiyasiga olib keladi. Oqibatda troposferada bir necha sirkulyatsiya zonalari hosil bo'lib, geografik mintaqalarni vujudga keltiradi. Bular ekvatorial, tropik, mo'tadil, qutbiy-asosiy mintaqalar va subekvatorial, subtropik, subarktika (subantarktika) - o'tkinchi mintaqalardir. Har qaysi asosiy mintaq uchun o'zining havo massasi harakterli, o'tkinchi mintaqalarda esa fasllarga qarab qo'shni asosiy mintaqalarning havo massalari hukmronlik qiladi. Masalan, ekvatorial mintaqada ekvatorial havo massasi, subtropik mintaqada tropik va mo'tadil havo massalari hukmronlik qiladi.

Geografik mintaqalarning nomi asosan iqlim mintaqalarining nomi bilan to'g'ri keladi. Bunga sabab, landshaftlarning energetik asosini Quyosh radiatsiyasi tashkil etadi. Quyosh radiatsiyasi landshaftlarda issiqlik va namlikning taqsimlanishi, fasliy ritmiklik orqali namoyon bo'ladi. Binobarin, geografik mintaqalarning shakllanishida iqlim omili yetakchi rol o'ynaydi. Geografik mintaqalarning iqlim mintaqalari bilan to'g'ri kelishi birinchidan, zonallik qonuniyatining umumsayyoraviy harakterga ega ekanligida bo'lsa, ikkinchidan uning barcha geografik komponentlarda va tabiat komplekslarida o'z ifodasini topganligidadir.

Geografik mintaqalar zonal farqlariga ko'ra landshaft zonalari bo'linadi. Landshaft zonalari geografik mintaqalarning yirik tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular mintaqalar doirasida issiqlik va namlik miqdori hamda nisbatiga qarab muayyan tartibda qonuniy almashinib boradigan landshaft komplekslaridir. Shuning uchun geografik zonallik landshaft sferasining eng harakterli xususiyatidir. Tabiat zonalari ham geografik mintaqalar singari ekvatoridan qutblar tomon birin-ketin almashinib boradi. Shimoliy yarim sharning Arktika mintaqasida Arktik yoki muz saxrolar zonasi; subarktika mintaqasida tundra va o'rmon tundra zonalari, mo'tadil mintaqada tayga, aralash o'rmonlar, keng bargli o'rmonlar, o'rmon dasht, chala cho'l va cho'l zonalari, preriylar; subtropik mintaqada doimiy yashil o'rmonlar va butazorlar, subtropik cho'llar, nam subtropik o'rmonlar, tropik siyrak o'rmonlar, savannalar, tropik chala cho'l va cho'l zonalari va boshqalar mavjud. Bular kenglik zonallik qonuniyatining mahsulidir.

Geografik mintaqalar yoki zonalar faqat materik uchun harakterli bo'lib qolmasdan, balki okeanlar uchun ham harakterlidir. Okeandagi mintaqalar quruqlikdagi mintaqalarga nisbatan kenglik bo'ylab joylashish xususiyatiga ega. Faqat Atlantika okeanining shimoliy qismida Grenlandiya va Labrador sovuq oqimi hamda Shimoliy Atlantika iliq oqimi (Golfstrim) ta'sirida subarktika mintaqasining chegarasi parallel yo'nalishdan chekinib, diagonal bo'yicha o'zgaradi. Okeandagi geografik mintaqalar ko'pchilik holatlarda zonalar deb ham ataladi. D.V.Bogdanov dunyo okeanida 11 ta zona borligini aniqlagan, uning okeanda ajratgan geografik zonalari quruqlikdagi alohida-alohida zonalarga emas, balki uning geografik mintaqalariga yoki landshaft zonalari guruxiga to'g'ri keladi. Okean zonalarni quruqlikdagiday yanada maydaroq zonalarga tabaqalash uchun ko'plab faktik materiallarga va mukammal bilimga ega bo'lmoq lozim.

Dunyo okeanida landshaft sferasining ikki yaruslik bo'lishi suv yuzasidagi geografik zonalardan tashqari suv tagida ham tabiat zonalarni shakllanishiga imkoniyat yaratgan. Lekin, okean tagidagi zonalarning soni yuzadagi zonalarning soniga nisbatan kamroq. Dunyo okeani tagidagi geografik zonalar tizimi arktika, subarktika, shimoliy mo'tadil, ekvatorial tropik, janubiy mo'tadil, subantarktika va antarktaka zonalardan tarkib topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi fanidan o'quv uslubiy majmua.
2. N.V.Aleksandrovskeya va boshqalar. Dunyo qit'alari tabiiy geografiyasi.
3. Vlasova T.V. Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi.

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 28-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(25-қисм)

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 31.05.2021

Контакт редакций научных журналов. [tadqiqot.uz](http://www.tadqiqot.uz)
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of [tadqiqot.uz](http://www.tadqiqot.uz)
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000